

SULEYMAN DEMIREL
UNIVERSITY

Сөйлеу және оның түрлері

Орындаған: Жантаева А.С

Тексерген: Ордабекова Х.

Сөйлеу орыс. *речь, говорение* —
адамның тілдік амалдар
арқылы пікір, ой білдіру әрекеті.
Сөйлеу анатомиялық
мүшелердің қатысуымен іске
асқанымен, негізінен,
адамның психикалық қабілетіне,
қоғамдағы пікір алмасу тәжірибесіне
сүйенеді.

A decorative background on the left side of the slide features several yellow butterflies and small white and pink flowers on thin blue stems, set against a light blue gradient background.

Сөйлеу процесі айтылатын пікірдің мазмұнына, пікір айтудың жағдайына (пікірді ауызша не жазбаша айту, диалог түрінде айту, көпшілік алдында айту, тындаушының білім дәрежесін, жас мөлшерін ескеру т. б.) сай түрліше құрылады.

Сондықтан **Сөйлеудің коммуникативтік жағдайға** сай стилі қалыптасады.

❖ **Сөйлеу** мен тіл бір емес. Егер тіл қарым-қатынас құралы болып табылса, **Сөйлеу** сол құралдын нақты қолданыста көрінетін түрі болып табылады.

❖ **Сөйлеуге** тән қасиеттер: дауысталу, тембрлік сипат, артикуляциялық анықтық, темп, акцент.

Сөйлеу актісі (*орыс. акт речи*) — белгілі қоғамдық ортада қалыптасқан **сөйлеу** принциптері мен ережелеріне сай, арнайы мақсатта жүзете асырылатын сөйлеу әрекеті.

Сөйлеу актісінің негізгі белгілері: белгілі бір мақсат көзделетіндігі;
қалыптасқан **дәстүрге** сай шарттылық сипат болатындығы.

Пікірлесудің қандай түрлері болса да, сөйлеу формалары арқылы жүзеге асып отырады. Пікір алысудың нақтылы мақсаты мен жеке жағдайларына қарай сөйлеу түрлі ерекшеліктермен көрінеді. Осы айтылғандар тұрғысынан сөйлеу бірнеше түрлерге белінеді. Алдымен сыртқы және ішкі сөйлеу болып үлкен екі топқа жіктеледі.

Сыртқы сөйлеу ауызша (бұл тілдің ең көп және кең тараған түрі) және жазбаша сөйлеу болып, ал ауызша сөйлеудің өзі диалог және монолог.

Ауызша сөйлеу — сөйлеудің негізгі түрі болғандықтан оның қалған түрлері де соның төңірегіне құрылады. Мәселен, жазу сөзіндегі әріптер ауызша сөздің түрлі дыбыстарын белгілейді. Былайша айтқанда, жазу сөзі ауызекі сөздің қағаздағы таңбасы, оның ерекше бір варианты.

Ауызша сөйлеудің негізгі бір түрі — диалогтық сөйлеу[^] Диалогтық сөйлеу дегеніміз екі немесе бірнеше адамның тілдесуі. Диалог сөздің кейбір психологиялық ерекшеліктері төмендегідей:

- 1) Диалог сөз бөгелмей еркін айтылады, ол ойды кең жайып жатуды тілейді;
- 2) Үнемі кезектесіп айтылатындықтан ықшам келеді, тек өңгімелесуші адамдардың өздеріне түсінікті болады.
- 3) Диалогтық логикалық жағы (жоспарлылығы, дәлелділігі т. б.) кемдеу болады;
- 4) Диалог сөз ым-ишаралармен, бет пен көздегі мәнерлі қозғалыстармен (қолдың, ауыздың, көздің, қабақтың қозғалысы т. б.) толықтырылады

- Монологтық сөйлеу дегеніміз бір адамның сөзі, яғни баяндамашының, лектордың сөздері. Монолог сөзге тән кейбір психологиялық ерекшеліктері томендегідей:
- 1) Монолог сөз үнемі белгілі жоспарға сәйкес құрылады, бұл алдын ала даярлықты тілейді;
- 2) Монолог сөздерге логикалық жағынан қатаң талаптар қойылады (мәселен, баяндамашы мен лектор сөзінің мағыналылығы мен түсініктілігіне ерекше көңіл бөледі);
- 3) Монолог сөз мәнерлі, өсер ететін моменттерді (созді сазына келтіріп айту) көбірек қажет етеді.

Сойлеудің ерекше бір түрі
— *жазбаша сөйлеу*. Жазбаша
сөйлеу арнаулы одістер арқылы
меңгерілетін сойлеудің түрі. Мұны
игеру оңайлықпен түспейді.
Жазбаша сөйлеу адам бал асы хат
танырлықтай дәрежеге жеткенде,
ауызша сойлеудің біршама дамыған
кезінде пайда бола бастайды.

Жазбаша сойлеудің кейбір ерекшеліктері:

- 1) Жазатын адамның қасында сойлесетін адам болмағандықтан, мұнда ешбір ым-ишара қолданылмайды.
- 2) Жазбаша сойлеудің логикалық жағына аса қатаң талап қойылады. Мәселен, белгілі тақырыпқа шығарма жазған кезде адам осындай талаптарды орындауға тырысады, көп ойланып, толғанады. Өйтпейінше, бұдан нәтиже шығару қиын.
- 3) Жазуда грамматиканың ережелері де қатты ескеріледі.
- 4) Жазу кезінде адам қатты зейін қойып, әр сөзін ойлап құрастырады, мағыналы сөз іздейді. Бұл үлкен ой жұмысын қажет етеді.

Сөйлеудің жеке бір түрі — *ішкі сөйлеу*. Ішкі сөйлеу деп тілдік материалдар негізінде дауыстамай-ақ, сөйлей алушылықты айтады. Әр ұлттың өкілі қандай бір нәрсе туралы ойласа да, алдымен өз тілінде ойлайды.

"Бес жастағы баланың ойы созбен немесе сыбырлап сойлеумен немесе тіпті тілдің қозғалуы, еріннің жыбырлауымен айтылады. Мұның озі ересек адамдарда да (тек түрлі дәрежеде болуы мүмкін) жиі кездеседі. Мен тіпті озімнен де білемін: ойымның ауыздың жабық, қозғалмайтын күйінде тілсіз сөйлеумен, яғни ауыз қуысында тілдің бүлшық еттерінің қозғалуымен, қоса қабаттасуы оте жиі болады. Барлық жағдайда да басқалардың алдында бір ойға баса назар аударғым келсе, оны алдымен дереу сыбырлап айтып аламын"

(И.М. Сеченов)

Назарларыңызға рақмет!